

BÁRÁNY PÉTER, EGY ELFELEJTETT LITERÁTOR A FELVILÁGOSODÁS KORÁBÓL

GYÁRFÁS ÁGNES

Széchenyi Ferenc 1788 nyarán megállapodást kötött barátaival, hogy a magyar irodalom kibontakozását támogatják, s a cél érdekében titkárt alkalmaznak, aki „legyen ifjú és filozófus, egyenes szívé és törvénytudó ember, aki az archivumnál is segíthetne”. Ennek az elképzelésnek megfelelt Bárány Péter, aki Borsod megyei nemes szülőktől származott; születési helye az Abaúj megyei Gagy község.¹ Az irodalmi emlékezet őt magát is miskolci származásúnak tartja.² Iskoláit a piaristák privigyei kollégiumában kezdi és 1780. november 1-én beöltözik kispapnak. A felvilágosodás szellemére korán és érzékenyen reagáló piarista tanárok hatása befolyásoló tényező lesz munkásságában.

Szinnyei József és mások³ szerint a budai egyetemen bölcsészetet tanul, majd utána házi tanítóskodik, midőn a *Magyar Kurir*ban 1789. jan. 31-én megjelenik egy felhívás magyar nyelvű bölcséleti pályamű megírására. A közleményt egy a nyár közepén nyilvánosságra lépő új magyar lap a Hadi és más nevezetes történetek előzetese. Június 7-én megjelenik az első szám *Görög Demeter* és *Kerekes Sámuel* szerkesztésében, akik immár saját lapjukban teszik közzé, hogy 1790 májusáig várják a pályamunkák beadását bécsi szerkesztőségükbe. 30 arany jutalmat kap az első díjat elnyerő és munkájának kinyomtatott kötetéből 150 példányt. Péczeli József a *Mindenes Gyűjteményében* a legszebb antik hagyományok folytatását látja a pályakérdés felvetésében és egyben az európai haladó országok akadémiai adománymívelő gyakorlatának hazai bevezetését.⁴

Bárány Péter nekilát a munkának és 1790. január 18-ra befejezi.⁵ Ezzel a pályamunkával alapozza meg jövőjét, mert már a beküldés után hamarosan a Széchenyi Ferenc titkára lesz és az a három év, melyet titkárként tölt el élete alkotói korszaka. 1793 után, mikor a politikai légkör megmerevedik, a Széchenyi-család iványi birtokára kerül és 1805-ig áll a gróf szolgálatában.⁶

1. Született: 1763. szeptember 8. Gagy. Abaúj megye. Apja neve János. Privigyén tanul és kispap lesz. Hogy mikor hagyta el a rendet, arra nem volt adat. (A szíves felvilágosítást ezúton köszönöm a Budapesti Piarista Gimnázium könyvtárosának és levéltárosának.) Meghalt: 1829. július 26. Új-Arad. Torontál megye. Tud. Gyűjt. 1829. 9. 106.; *Borovszky S.*, (szerk.) 104.
2. *Szinnyei J.*, 1891. 553–554.
3. *Nagy I.*, 1857. 177–178.
4. *Mindenes Gyűjt.* 1789. 127–128.
5. Az adat a kézirat Bé-vezetését zárja le.
6. Bárány Péter életéről önálló tanulmány nem született. *Szinnyei J.* mellett a Széchenyi Ferencről szóló monográfiák foglalkoznak vele, illetve mozaikokból összerakható; *Bártfai Szabó L.*, 1913. A levelek, amelyekre hivatkozik, elvesztek.; *Fraknói V.*, 1902. 186–192.; *Olafsson P.*, 1940. 97–127.

Magyar Pszichológiája. Ez a tudományos igényességű pszichológiai pályamunka az eddigi kutatások alapján az első műve; a Görög–Kerekes-féle pályázat első helyezettje.⁷ A díjátadó ünnepséget 1791. január 25-én a késő délutáni órákban tartják Görög Demeter bécsi lakásán. Báróczy Sándor a testőrírók doyenje Kassáról utazik el, hogy Széchényi Ferenc személyes kérésére az ünnepségen részt vegyen és a díjat átadja.⁸ Az irodalmi emlékezet ezt az ünnepséget jelentősnek minősítette és a Marczibányi-díj előzményét látta benne. Bárány Péterről szólva a legtöbb méltatója ez ünnepséget tartja a neve mellé feljegyzendő leglényegesebb adatnak. Miután a kéziratot majd kétszáz évig elveszítettnek hitték, a díjátvételkor elmondott beszéde utalt csupán a tanulmány kantiánus fogantatására.⁹ Az esemény fontosságára elsőként *Kazinczy* hívta fel a figyelmet levelezésében.¹⁰

A házigazda Görög Demeteren kívül Bárány Péter miskolci barátja Kis József orvos a Széchényi-család háziorvosa, Tibolth Mihály a Széchényi Lajos nevelője, Kibling József a Draskovics fiúk nevelője, Decsy Sámuel a bécsi magyar társaság illusztris szervezője, Illos József és Vatty György testőrhadnagyok, valamint piarista tanárok, köztük valószínűleg Révai vesznek részt az eseményen.¹¹

Báróczi és Bárány beszédéből az irodalmi élet képe, az irodalmat művelők, támogatók személye is kibontakozik. A jelenlévők személyén át az irodalmi élet minden rétege képviselte magát. Báróczi maga már hagyomány; egy eszme elindulásának hírnöke és meggyökeresedésének bizonyossága. Révai a nagy szervező; a budai Universitas képviselője, lelkében már az Akadémia tervei rajzolódnak, ő a tudomány számvevője és a tudósok toborzója. Kis József doktor az áldozatkész mecénások képviselője. A testőrök: az irodalompartoló társadalmi réteg, a befogadók egyre szélesedő körének jelenlévői.¹² Az esemény a bizakodás légkörében zajlik. Bízunk a felvilágosult nemzet erejében, a magyar tudomány életképességében. És ha nem a történelem későbbi eseményeit, hanem az ő pillanatukat nézzük, úgy tűnik, okuk volt a bizakodásra. Nincsenek támogatás nélkül. Az ország három pontján aktívan működik egy-egy irodalmi társaság, ahogy ők mondták: Tudós Társaság. Péczeli József a Mindenés Gyűjteményben oly közismertnek hiszi e három irodalmi „fellegvárat”, hogy talányos mesét sző köré, s valóban: olvasói megfejtik a kérdést. A kassai, a komáromi és a bécsi Tudós Társaságról van szó.¹³ A hazának e „három kútforrása” ahonnan az „érdemes Tudós Társaság” származik a „Bétsi Hadi Történetek, a Kassai Magyar Múzeum és a Komáromi Mindenés Gyűjtemény”. A magyar sajtó-szerkesztők és -szerkesztőségek voltak irodalmi életünk első szervezett fórumai, s nem véletlenül várta a magyar értelmiség, hogy a Magyar Tudós Társaság, az Akadémia is e forrásokból táplálkozva valósul meg. Az első magyar nyelvű bölcséleti mű Bárány Péter tanulmánya a bécsi társaság fegyverténye, melyet örömmel könyvelt el mind a kassai, mind a komáromi. Megjelenését várják, az ízelítőül előre bocsátott szöveget felett vitáznak. A nyomdai megjelenés azonban késik, mígnem 1792-ben napvilágot lát Horváth Ádám második díjat nyert műve, s a Bárány Péter tanulmányáról többé nem beszélnek.¹⁴

7. Hadi és más nevezetes történetek. 1791. IV. szak. 89–95. Az esemény: 1791. január 25.

8. *Báróczy S.*, beszédét méltatja *Beöthy Zs.*, 1887. 24–25. 2. kötet.

9. Bárány Péter beszéde másolatban MTA Könyvtára Kézirattár Ir. lev. 4°125 sz.

10. *Kazinczy Ferenc* lev. IX. 509.

11. *Kazinczy Ferenc* utal erre lev. 10. köt. 413. és 11. 150., 509.

12. *Kókay Gy.*, 1970. 305–401.

13. *Mindenés Gyűjt.* 1789. 281. A megfejtés: 299.

14. *Horváth Á.*, 1792.

Ettől kezdve Bárány Péter kézírata elkallódott; elveszettnek hitte az irodalmi köz-
tudat.¹⁵ Maga *Erdélyi János* sem tér ki soha hatalmas életművében a Pszichológia tartal-
mára, de Bárány Péter nevét a magyar filozófiai irodalom történetét megírandó anyag-
gyűjtésben számon tartja.¹⁶ 1875-ben *Behyna Gyula* Kant magyar bölceletünkre gy-
akorolt hatásáról írt cikksorozatában¹⁷ már nem is említi. A díjátadás és az elveszett mű
alapján tartja számon Bárányt a magyar lexikonok egy része, a kor összefoglaló köny-
vészete és a tanulmányok tekintélyes sora.¹⁸

Tudomásunk szerint híven Kant szellemét tükröző tudományos alkotást nem tud
felmutatni irodalmunk.¹⁹ Ezt a tényt 1954-ben *Mátrai László* összegzi.²⁰ Bárány mun-
kája, mivel elveszett, hatástalan maradt, tehát késői előkerülése sem cáfolja meg az összeg-
zést, esetleg kiegészítheti. Még mindig hátra van annak a kérdésnek a tisztázása, hogy
milyen úton módon jutott a Tiszta ész kritikája birtokába,²¹ ki hívta fel rá a figyelmét, ki
magyarázta meg a 26 éves ifjúnak a kanti gondolatok lényegét?

A felvilágosodás korában volt a magyar értelmiségnek egy rétege, akik az eddig
ismert szellemi irányokon túl, illetve azok mellett Kant hívei voltak és tudományos meg-
ítélés szempontjából Európa vezető szelleméhez csatlakoztak. Hogy Kant röpiratát a fel-
világosodásról ismerték, az köztudott²² ennek hatása sem maradt el, a magyar értelmiség
sokarcú szellemi élete, társaságokba való tömörülése, vitakészsége, az európai változatok
több esetben történő bölcs megítélése a szellemnek kanti értelemben vett nagykorúsága
mellett szól. Erre gondolt már *Horkay László* is²³ bár kimutatni csak az ellenhatásokat
tudta.²⁴ Meglepő, hogy bár dokumentative egyetlen adat sem szólt amellett, hogy Kant-
nak híve, netán követői lennének hazánkban, de 1792-ben már hírül adja a Magyar Kurir,
hogy Rozgonyi József losonci professzor a „Tiszta okosság vizsgálása ellen könyvet ír”.²⁵
Maguk az egyetemen oktató paptanárok sem nézik jó szemmel a felvilágosodás ellen
agitáló Szerdahelyi György tevékenységét, s II. József népszerűségét emeli köreikben,
midőn 1784-ben elteszi az egyetemről. S így már szinte törvényszerű, hogy Kant filozó-
fiájának egyértelmű kivonását az oktatásból neki tulajdonítják.²⁶ Kant eszméinek kizso-

15. Rá vonatkozó irodalom: *Sipos I.-né.*, 1967. 817–825. Pszichol. Tanulm. 10. kötet.

16. *Erdélyi J.*, 1981. 802.

17. *Behyna Gy.*, 1885. 5:40., 472–74., 5:40., 482–85., 5:42., 494–96.

18. Bárány Péterre vonatkozó legfontosabb irodalom: *Szinnyei J.*, 1891. I. 553–554.; *Vargha K. – Windisch É.* (szerk.); *Kókay Gy.*, 1975.; *Kókay Gy.*, 1970. 305–401.; Magyar Életrajzi Lexikon I.; *Szendrey J.*, 1910. V. *Kis Á.*, 1881. II. 105. *Csorba Z.*, 1942. 160.; *Váczy J.*, 1915. I. 296–297.; *Waldapfel J.*, 1957.; *Waldapfel J.*, 1935. 93. *Simai Ö.*, 1918. 1–2., 15–17.; *Csaplár B.*, 1885. 296–314.; *Kornis Gy.*, 1907. 145–153.; *Kis J.*, 1890.; *Ballagi G.*, 1888.; *Horkay L.*, 1977.; *Berlász J.*, 1981.

19. *Kosáry D.*, 1983. 356–357.

20. *Mátrai L.*, 1977. 56–66.; *Pukánszky B.*, 1924. 294–303.

21. *Kant, I.* 1913.

22. *Kant, I.* 1922.

23. *Horkay L.*, 1977. 8–20.

Horkay L., 1974. 201–228.

24. *Kosáry D.*, 1983. 504.; *Szentpéteri I.*, 1935. 206.

25. Magyar Kurir 1792. 97.

26. *Kosáry D.*, 1983. 504. Szerdahelyi György Alajos a felvilágosodás ellen. Maradi és klerikális. 1784-től elteszik az egyetemről; a jezsuitákkal érez, s Kant eltiltását neki tulajdonítják.

rítására irányuló lényeges lépések tehát már az 1790-es évtized első két évében megtörténnek. Ami utána következik már csak a hatalom törvényereje vagy az ostobaság tobbodása.²⁷

Bárány Péter magát Kant követőjének vallja, s díjátvevő beszédében kifejti, hogy Kant ismerete nélkül nem tudta volna megírni a tanulmányt.

Miután a kézirat előkerült és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában hozzáférhetővé vált az érdeklődő közel kétszáz éves késéssel elolvashatja Kant zellemében fogant anyanyelvünkön írt magyar pszichológiánkat.²⁸ A kézirat terjedelmes és a tapasztalati pszichológia minden területét felöleli. A tanulmányt latin–magyar és magyar–latin szószedet egészíti ki.²⁹ A szószedet szavainál utal arra, kitől tanulta a magyar megfelelőit, illetve ki alkotta a szót. Így alakul ki közvetlen szellemi környezete: Benyák Bernát a piarista felvilágosodás tudománybéli és anyanyelvi úttörője, Koppi Károly aki végtelennek tűnő humanizmusát mély bölcsességgel koronázta, Szűts István, aki korban közel állt Bárányhoz, s maga is írt empirikus pszichológiát, Dugonits András a matézis nyelvének magyarítója és maga Révai Miklós a felvilágosodás minden vonatkozásban egyik legaktívabb harcosa. A felsoroltak mind tanárai vagy tanulóársai Bárány Péternek. A szószedet azonban nem elégíti ki a kanti eszmekör fogalomrendszerének magyar megszólaltatásával kapcsolatos, annak minőségére, sőt mennyiségére is vonatkozó igényeinket. Lényegében tételről tételre kellene a bizonyító eljárást végigvezetni. Így alakulna ki az első magyar kantiánus mű megítéléséhez szükséges világos filológiai háttér. Kanthoz való kapcsolódása mellett szól az alapvető szemléletmódja. Félreérthetetlen egyértelműséggel tartja távol magát minden metafizikától, mely szerinte az empiriától idegen. Vagy a józan ész természetes megfigyeléseire hagyatkozik vagy korának szigorúan vette tudományos kutatásai alapján elfogadott, s máig helytálló tételek talaján áll. Így például utal arra, hogy a Föld keletkezésének elfogadható elméletétül a kanti kozmogonómiát tartja. Jellemző rá a sokoldalú megközelítésmód, melyet dialektikus egységben vezet végig a művön, s esetenként a megtárgyalandó témán. Így jár el az általa tárgyalt tudomány meghatározásánál a Bé-vezetésben. „A lélektudomány kétféle: jelenséges és okos (okoskodó). Itt csak a jelenségesről beszélünk. A Források: önön-esmérés, a többi emberek esmérése, az emberi nemzet történeti, a barmok természeti históriája (mert a természet könnyebb utat nyit a barmokban való jelenségek szét-szededegetésére) a physiológia /a Lélek annyira egybe vagy on szürve a testtel, hogy ezen tudomány nélkül a Lélektudományban semmire sem mehetünk. Azon Lélek-vizsgálók, akik ezt a lélektudományba segítségül nem vették . . . egyenetlen végzéseket tettek” (a 3. lapon) Ki kell emelnünk felfogásának materialista voltát, melyről később is hitet tesz egy allegorikus

27. *Budai F.* 1801.

28. Ezúttal is köszönöm Berlász Jenőnek és dr. Fülöpné Csanak Dórának, hogy hozzásegítettek a mű kézbevevéséhez. A kézirat a MTA Könyvtára kézirattárában található. Egyh. Bölcs 8° 10. sz. alatt. Címlapjának szövege: Jelenséges lélek=mény (Lélektudomány) Írá: *Bárány P.*, 1790.; A kézirat jó állapotban van; könyv formátumú. 277 számozott lapból áll. A címlap után a Bétsi Tudós Magyar Társasághoz írott ajánlása olvasható. A III. oldalon kezdű az Elöl-járó Beszéd-et, melyben kifejti, hogy metafizikától mentes tapasztalati lélektant írt. Római I-es lapjelzéssel kezdű a Bé-vezetést.

29. A Szó-szedete tanulmány a rá vonatkozó irodalommal együtt kézirat. Gy. Á. 1983.

filozófiai költeményben.³⁰ Ma már természetes mindnyájunk számára a léleknek a testi jelenségekkel kapcsolt tárgyalásmódja. Bárány Péter korában a tankönyvek, így az 1792-ben megjelent Horváth Ádámé is külön tárgyalják a kettőt, s minden könyv nagy fejezetet szentel a lélek halál utáni létének. Horváth Ádám e kérdést úgy összegzi, hogy „Elég az nekünk, ha ki hozhatjuk azt a lélek természetéről közönségesen, hogy ő halhatatlan.”³¹ Bárány Péter az ilyen fajta felfogástól elhatárolja magát és könyvének három fő fejezetén belül a megismerőképességet, az érzékelést és beszédet (I.) az érzékszervek fiziológiáját és működését és azokat az érzelmeket, melyeket közvetítenek (II.) és végül az ösztön és a szokás egyéni és társadalmi vetületeit tárgyalja. Toldalékban foglalkozik a „léleknek rendkívül való állapotával” vagyis a diszharmonikus alkattal beleértve az elmebeteg állapotot is.

Apáczai Csere János Magyar Enciklopédiája óta nyomtatott magyar nyelvű tankönyv nem segítette a tudományos megismerés anyanyelvi elsajátítását. Benyák Bernát piarista tanár, Báránynak is mentora, az iskolai órákon kezdi a nyelvújítást. Szavai átmentek a tanulók szókincsébe, ezért van az, hogy bár egy-egy szó Benyák alkotása vagy felújítása, Bárány Péter nem fűz hozzá megjegyzést. Számára már köztudottá vált a legtöbbje. Benyák 1772-ben írja meg Erkölcsei eszméit, s már itt lefekteti máig is használt műszavaink leg többjét.³² 1777-ben midőn bevezeti a „bölcsekedés tanulmányába való vetélkedést” a pesti piarista gimnáziumban, a hallgatóság kérésére összeállítja új tudományos szavait.³³ Kéziratban maradt „a deák nyelvműben gyakorlott nevezeteknek magyarítását előadó lajstrom” kilencszáz szót ajánl a bölcseleti és a természettudományoknak. Benyák a nyilvános vetélkedőkön Wolf és Leibnitz tudományos megismerő módját vallja, s ő a fizika tudománya fontosságának korai felismerője. Ezekről az alapoktól indult el Bárány Péter. Az iskolai stúdiumok hatására nem egy világ, csak egy lépcső

30. 1802-ben Sopronban adta ki a Széchenyi Franciska esküvőjére írt Ének . . c. költeményét, mely a házi színpadon színre is került, zenekísérete is volt. A költeményben Cupidó szerepel, a Természeti Tavasz, Nyár, Ősz, Tél és ezek Erkölcsei megjelenései, továbbá Kórus. A párbeszédű költemény gyönyörű képekkel eszteli a természet változatosságát párhuzamosan az emberi léttel. A végén a halandóság riasztó gondolataival vívódó Erkölcsei Tél szavait Cupidó oldja fel:

Nem mulsz-el ne félj!
Tsak jámborul élj –
Fogsz élni magzatodban,
Édes maradéokban!
S lesz béred halálodban
Örök tisztelet!

Ez a racionális-materiális felfogásmód jellemzi a kis alkotást, s mutat rá arra, hogy a politikai események karrierjét és publikálási lehetőségét letörhették, de világnézete töretlen ivben fejlődött.

31. *Horváth Á.*, 1792. 350.

32. A piarista tanárokról és oktatásügyük jellegéről az alábbiakban tájékozódtam; *Kosáry D.*, 1983.; *Cörver, A.* 1744.; *Takáts S.*, 1891. A 173. laptól közli Benyák szókészletét tudományágakra bontva. „Barczafalvi 1786-ban kezd újítani Benyák 1772-ben”; *Horváth A.*, 1940. Részletes elemzést ad Koppi jórészt latin munkásságáról; Szüts Istvánról sem tanulmány sem monográfia nem készült. Bárány Péter kölcsönzött szavainak 80%-a tőle való. Szinyei említi, hogy Pszichologia Empiricaja kéziratban maradt. Nem találtam meg. Erkölcstés és elegyes versek c. antológiájában 35 verset fordít Gellerttől. Ezzel kapcsolatban többször hivatkozik rá *Császár E.*, 1913.; *Balanyi Gy.*, *Biró I.*, *Biró V.*, *Tomek V.*, 1943.

33. Benyák Bernát és a többiek kéziratai a Piarista Gimnázium levéltárában.

választotta el Kanttól, a kanti filozófia befogadásától. Kant rendszerében az örök vita tárgya, s egyben szisztémájának sarkalatos pontja is a megismerőképeség. Mert bár vallja, hogy minden a tapasztalattal kezdődik, IDŐ szerint semmi sem előzheti meg a tapasztalatot, mégis van megismerőképeségünk, mely eleve adott vagyis a priori tulajdonságunk.³⁴ Bárány Péter józan esze a megismerőképeség fogalmát így közvetíti számunkra: „Az esméret tehetség pedig a mennyire az esméretnek formája tőle függ, Kánt szerint legtágasabb értelemben Értelemnek neveztetik.” (az 52. oldalon) Kant javított, másodízben kiadott (1787) A tiszta ész kritikája alapján dolgozott. Egyik méltatója szerint a díjátvételekor tartott „válaszbeszéde éppúgy elárulja nagy olvasottságát széles körű bölcséleti ismereteit, mint maga a lélekről írt munkája, melyen szinte meglátszik, hogy gazdag könyvtár mellett írták”.³⁵ Mivel a „Bétsi Tudós Társasághoz” írt ajánló szavaiban utal arra, hogy ha nem tetszik a mű, Pestre küldjék vissza „Koppi Károly Universitásbéli tanító Úrhoz” s azt is megtudjuk, hogy „írást Pesten”, feltételezhetjük, hogy Koppi Károly pesti környezetében találta meg a szükséges szellemi háttérrel a munkához. Koppi nagy könyvtárszeretetére Kazinczy is utal, ő is az egyetem „olvasó kabinetjében” találkozott Koppival, kinek ez kedves tartózkodási helye volt.³⁶

Az ember a szókinccsét a szülői házban tanulja, az olvasmányok és az iskola bővítik. Bárány Péternek a bölcséleti tudományokhoz kapcsolódó szókészlete Benyák Bernát magyar nyelvű oktatása hatására már megalapozódott. Amennyire pedig Koppi gondolatai; társadalomról, államról és emberről vallott nézetei Takáts Sándor közvetítésével felmérhetők, e gondolatok ösvénye egyenes úton vezette Bárányt Kant országújtjára.

A Hadi és más nevezetes történetek a pályamunkák beküldése után és még a díj odaítélése előtt, 1790-ben elért egy csokorral véleményezés végett a pályamunka szavaiból.³⁷ Ez a 150 szó jórészt el is terjedt a használatban vagy kiesett a gyakorlat rostáján vagy érdemtelenül elfelejtették. Baróti Szabó Dávid 1792-ben kiadott Kisded szótárában tízet találhatunk e gyűjteményből.

Ifj. Szinnyei József 1881-ben megtalálja a lapban a szószedetet, s nyomban le is közli.³⁸ Ez a szószedet még sokáig foglalkoztatja a bölcséleti irodalmunk tudósait, s van, aki tartalmi következtetéseket is próbál belőle vonni.³⁹ Ez a csokornyai kis szószedet nem pótolta, nem helyettesítette az elveszett művet, csak emlékeztetett rá, s konkrét mű hiányában ez képezte bölcséleti irodalmunk hivatalos megindulását.

Az életrajzírók úgy tartják számon, hogy 1790–1793-ig folytatott titkári teendőket Bárány Péter Széchényi Ferencnél. Hogy mikor kezdte el e munkát, pontosan nem tudjuk. 1790 decemberében, midőn a pályadíj neki ítéletét hírül hozza a Hadi és más nevezetes történetek, „Pozsonyban éli ifjú életét”. 1790. március huszadikán alakult soproni diáktársaságot⁴⁰ meglátogatja, mint Széchényi Ferenc „követe” és Görög–Kerekes szerkesztők jókívánságainak tolmácsolója. Raics professzornál érdeklődik a tár-

34. Kant, I. 1913. 28–29.

35. Olafsson P., 1940. 104.

36. Kazinczy F., 1879. 140.; Horváth A., 1940.

37. Hadi és más nev. tört. 1790. 726., 776., 799. lapjai közli a szószedetet.

38. Ifj. Szinnyei J., 1881. 10: 308–309.; Foglalkozik még a szószedettel: Csaplár B., 1885. Simai Ö., 1918. Kornis Gy., 1907.

39. Csaplár B., 1885.

40. „Kis János 1790. márc. 20-án alapítja a soproni diák társaságot.” Könyvei J., 1860. 143.

saság életéről.⁴¹ A társaság könyvtárába elhozta gróf és a szerkesztők könyvajándékait, s a lelkes ifjakat irodalmi ambícióikban támogatja. Kis János emlékezései szerint neki köszönheti irodalmi pályakezdése sikerét,⁴² mert mint írja, Herkules választása c. művét Bárány egy cenki kocsiút alkalmával olvasta fel a grófnak, s kapta meg az engedélyt a kiadatás költségeihez. Itt ismeri meg Németh Lászlót, a fiatalon elhunyt nagy ígéretet, aki pár év múlva egy olyan nemzetközi kereskedelmi–jogi–szociológiai kézikönyvvel lepi meg a magyar közönséget, amely a magyar gazdasági életbe a nemzetközi szellemet lopja bele és előkészítő mű egy kifelé kereskedő nemzeti gyakorlatnak. Megismerteti a kereskedni, utazni óhajtó magyar embert a környezet szokásaival, állami, társadalmi berendezkedésével, pénzeivel, mértékegységeivel, életmódjával, tudományos intézeteivel.⁴³ Koppi Károly kereskedelmi képzést kívánt az országba bevezetni, s iskolatervét egy ilyen munkával kapcsolta össze. Koppi terve és Németh László könyvének megjelenése egy évre esik: 1795-re. Koppi politikailag exponálja magát; társaságban színt vall a forradalmárokkal, besúgják és háttérbe szorítják. Iskolatervét nem tudja megvalósítani. Németh László művének második kötetét, mely a Monarchiával és bővebben hazánkkal foglalkozik, nem engedte kinyomtatni a cenzúra. Bárány Péter ekkor már az iványi birtok magányában hallgatásra ítéltetett.⁴⁴

Mielőtt azonban alkotói létére a sors vasfüggönyt engedett volna, Bárány Péter az alkotásra készített három szabad esztendőben megírta élete főműveit, részt vett a nemzet politikai mozgalmában és ellátta titkári teendőit.

1790 tavaszán írja meg Korvinus Mátyás c. ötfelvonásos vígjátékát, röpiratot ír a nők egyenjogúsításáról, lefordítja Ewald művét a Megvilágosodásról, tervezetet ír a Magyar Tudós Társaság működéséhez, Két nyelvre fordítja Széchenyi Ferenc tervezetét a Deputációk munkájához és az Első Magyar Játékszíni Társaság 1792. május 5-i megnyitó előadására Brühl szomorújátékát magyarra teszi nyelvben és szellemben: egy olyan vígjátékot ír, amelyről Bayer József és minden méltatója a csodálat és elismerés hangján beszél.⁴⁵

41. Bereczky S., 1885. 18: 241–249.

42. Kovács S., 1890.

43. Németh L., 1795.

44. Bodolay G., 1963.

45. Bárány Péter munkát – Szinyei József adatait némileg kiegészítve – közlöm: *Jutalomfelelet a magyar tudós társaság felállítása iránt*. Hadi és más nev. tört. 1791. melléklete. Elveszett vagy hozzáférhetetlen. *Jelenséges Lélek-mény (Lélektudomány)*. 1790. Kézirat. Részletesebben a 28. pont alatt. Szinyei korában elveszettnek hitték. Ma már kézbe vehető. *A köznép megvilágosodásáról*. Ewald művét névtelenül fordította és kiegészítette. Bécs 1791. *A magyar anyáknak az országgyűlésre egybe-gyűlt ország nagyjai és magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kérdések*. Pest 1790. Névtelenül megjelent röplapját már korábban is tudták, hogy ő írta. *Die hungarische Mütter...* Ford.: Neustadter. Bécs 1791. Az előbbi röplap német fordítása. *Korvinus Mátyás*. Szomorúval elegyes vígjáték öt szakaszokban. Werthes F. A. K. után magyarul kidolgozta. 1790. április 29. Található OSZK. Kézirattár. Quart. Hung. 189. sz. Közlétes és tanulmánnyal ellátja Gyárfás Ágnes. Megjelenés alatt a Miskolci Irodalomtörténeti Füzetekben. *A talált gyermek*. Vígjáték öt szakaszokban. Brühl Jakob után. Pest 1792. Magyar Játékszín I. sorozat első darabja. *Ének méltóságos gr. Batthány Miklósnak és méltóságos gróf Széchenyi Franciska ka. mennyegzői örömnapjára*. Sopron. 1802. Allegorikus drámai játék.

Hogy munkásságát a későbbiekben sem fejezte be, egy-egy írói jelentkezéséből tudjuk. 1802-ben allegorikus költeményt ír Széchenyi Franciska esküvőjére. Egyetlen lírai alkotása filozófiai tartalmú. Az 1817-ben meginduló Tudományos Gyűjtemény egyik szerkesztője és itt már az első évben két gazdasági vonatkozású tanulmánya jelenik meg.⁴⁶ Elvesztett levelek emlékei tanúsítják, hogy filozófiai-bölcseleti munkákat fordít és ír, s Széchenyi Ferencet kéri a kinyomtatásra. Eszméi azonban ekkor már közelebb állnak az ifjú Széchenyi Istvánéhoz, s a Tudományos Gyűjtemény-béli tanulmányokkal is az Ő gazdaságpolitikai célkitűzéseit szorgalmazza.⁴⁷

Bárány Péter nem tartotta lényeges eseménynek saját életében az 1790. november 3-án lezajlott ún. Litterarius Consessus vagyis irodalmi összejövetelt a Tudós Társaság útját egyengető könyvkiadóegylet ügyében Széchenyi Ferenc pesti lakásán. Mégis, mivel a reménykedő és még a negatív eredményeket is becsülettel számontartó emlékezet hamasított nem e megbeszélésen számon tartotta nevét, a megbeszéléssel kapcsolatos emlékek felderítése Bárány Péter életének befejezéséhez értékes adalékkal szolgált.⁴⁸

A Tudós Társaság létrejöttét a kor minden jeles gondolkodója támogatta, s 1790 őszén már úgy tűnik, Révainak sikerül az egyetemi nyomda épületében szobákat és értekező termet is kapnia a társaság céljaira, Széchenyiék e terv támogatására a mágnások hitelével könyvkiadó társulatot szerveznek, mely végső formájában írónak és hitelezőnek egyaránt jövedelmező lett volna. E tervezet és szerveztetés a társaság tagjaira is kihatott. Révai közismert Plánumban, melyet kéziratban adott át a helytartótanács elnökének, felsorolta a „becsületbeni tagokat és a rendszerint való tagokat”. Ez utóbbi kategóriába tartoznak lényegében az írók, s köztük szerepel Bárány Péter is.⁴⁹ Negyvenükből csak Kazinczy Ferenc Bacsányi János (Ausztriában) Görög Demeter és Simai Kristóf élték meg az Akadémia tényleges megindulását, 1831-et.

Bárány Péter 1826. augusztus 12-én Széchenyi Istvánhoz írt levelében tér ki a Magyar Pszichológiára és fényt derít a meg nem jelenés okára, egyben kéri, hogy az Akadémiának a „Bölcselet ágára” munkatársnak jelöljék. Megemlíti, hogy az egykor kidolgozott Pszichológiáját „mind a magyar, mind az erdélyi tudósok” legjobbnak találták, s Görög Demeter „azért késett annak kinyomtatásával, [mert] a mostani Uralkodó alatt [I. Ferenc császár] kívánta tőlem, hogy a megkoronázott Pszichológiát új formába öntsem.” Tehát át akarták íratni, hogy azok a jelensége, amelyek a hagyományos gondolkodási sémától eltértek és természettudományos, materiális vonalra terelték a lélektan kutatási menetét, maradjanak ki. Hogy a bécsi cenzor Szekeres Atanász sugallta-e, aki viszonylag nem volt túl szigorú vagy Görög Demeter maga is érezte, hogy nem mehet át a cenzor kezén, nem tudhatjuk. De az tény, hogy a Korvinus Mátyás, amely drámai keretek között a felvilágosodás korának neveléslelektani szintézise megakadt a Szekeres rostáján és maga tette rá a pecsétet, mi szerint: Non admittitur impressis. Vagyis nem nyomtatható ki. Szekeres egy időben foglalkozott a Korvinus Mátyással és a Pszichológiával, hiszen

46. Tud. Gyűjt. 1817. 1. évf. IX. 42–53.; Tud. Gyűjt. 1817. 1. évf. VIII. 42–53.

47. Kókai Gy., 1970. Elismeréssel ír mindkét dolgozatról.

48. A Litterarius Consessus óriási irodalmából egy töredék található a 18. pont alatt felsorolt művekben. Ezeket túl hivatkozom még: *Némedi L.*, 1962. 213–289.; *Pach Zsigmond P.*, 1975.

49. *Csaplár B.*, A nemzeti törekvések akadályai. 1791. Figyelő (Szerk.): *Abafi L.*, 1885. 18:34–54. A „Candidatusok” névsora az 52. lapon.

szinte egy lélegzetvétel alatt született mind a két mű, s még az akkori viszonylag felszabadultabb légkör sem tűrte el a gondolatok csatlakozását sem az eleve megbélyegzett Kanthoz, sem a magyar nemzeti múlt haladó eszméihez. Hogy az elhallgattatás csak Bárány Péternek szólt-e vagy Széchenyi Ferenc is érthetett belőle, költői kérdés, de tény a Bárány Péter magyarázata, amiért nem írta át: „De én azt nem tehettem azért, mert ami egyszer tetszett, annak mindenkor tetszeni kell.” Viszont felajánlja, hogy kész lenne „a bölcselkedésnek többi ágát is magyarul kidolgozni.”⁵⁰

1817-ben Széchenyi Ferenchez írt leveléből tudjuk, hogy szisztematikusan foglalkozott a filozófiával és több munkát le is fordított magyarra. E kéziratok elveszhettek, mert ekkor már a Torontál megyei Új-Aradon élt családjával, s a kutatást objektív tényezők gátolják.⁵¹

Magyar Pszichológiája és annak mintegy illusztrálásaként született Korvinus Mátyása egymást kiegészítő művek. Mindkettő kéziratban maradt fenn, s míg a Korvinus Mátyás, hála a Széchenyi Ferenc pontosan vezetett könyvtári rendjének megmaradt, a Pszichológia hosszasan hányódván a szerkesztőség, a cenzor, a véleményezők stb. kezén sokáig eltűnt s csak most, szaktudományi jelentőségét elveszítve, de mondanivalója korszerűségét egyszersmind megtartva került elő.

A felvilágosodás kori írókat tudósoknak nevezték, s valóban kivétel nélkül mind-egyikük egyaránt ápolta az irodalmat és a tudományokat. Bayer József azt írta, hogy nagy kár, amiért Bárány Péter elfordult a színpadtól. Bizony nem ő, hanem a színpad fordult el tőle, mint ahogy az is kár, hogy a bölcséletet csak kéziratban művelhette. Vigaszt nem ad, sőt tetézi a körülötte megkövesedett emlékek tömegét, ha hozzáteszem, hogy kutatásaim során a megírt, de soha ki nem adott filozófiai-bölcséleti művekből egy doboznyi cédulát írtam össze, s raktam egymás mögé, mint temetés után a koszorúkról emlékebe préselt virágokat.

IRODALOM

- Balanyi Gy.* – *Biró I.* – *Biró V.* – *Tomek V.*, 1943. A magyar piarista rendtartomány története. Bp.
Ballagi G., 1888. A politikai irodalom Magyarországon. 1780–1825. Pest
Bátfai Szabó L., 1913. A sárvári-felsővidéki gróf Széchenyi-család története. I–II.
Behyna Gy., 1785. Kant hatása hazai bölcsészetünkre, s fő követői nálunk. *Szana T.* (szerk.) Figyelő
Benda K., (szerk.) 1957. A magyar jakobinusok iratai I. Bp.
Beöthy Zs., 1887. A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban
Bereczky S., 1885. A soproni ev. lyceium magyar társaságának története. Figyelő
Berlász J., 1981. Az Országos Széchenyi Könyvtár története. Budapest
Bodolay G., 1963. Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Akadémia Kiadó, Budapest
Borovszky S., (szerk.), Magyarország vármegyéi. Temes vármegye. Bp.
Budai F. 1801: Kant szerint való filozófiának rostálgatása
Cörver A., 1744. Philosophiae omnium recentissimae, quam experimentatem quidam vocant, ac mechanicam methodus totaque ratio summarie exposita nomine

50. Bárány Péter levele Széchenyi Istvánhoz. MTA Könyvtára Kézirattár. K 202/75. sz. 1726. aug. 12. Istvánnapi üdvözzettel kezdődik, s a gratuláció után p. s. terjeszti elő kérését.

51. *Benda K.*, 1957. Szekeres Athanáz cenzori viselkedéséről Verseyhy Ferenc Millot fordítása kapcsán ír, a 190. lapon.

- Csaplár B.*, 1885. A nemzeti törekvések akadályai (1791) *Abafi L.*, (szerk.), Figyelő
- Csaplár B.*, 1885. Vérmes remények mérsékelt eredménye. *Abafi L.*, (szerk.), Figyelő
- Császár E.*, 1913. A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Budapest
- Csorba Z.*, 1942. Miskolc és Borsod az irodalomban. Miskolc
- Erdélyi J.*, 1981. Filozófiai és esztétikai írások. Budapest
- Fraknói V.*, 1902. Gróf Széchényi Ferenc 1754–1820. Budapest
- Horkay L.*, 1974. Kant első magyar követői. Irodalom és felvilágosodás. Budapest
- Horkay L.*, 1977. A magyar nyelvű filozófia története a XVII. század közepétől a XIX. század végéig. (Kézirat)
- Horváth A.*, 1940. Koppi Károly működése. Szeged
- Horváth Á.*, 1792. Psychologia az az a lélektől való tudomány. (1789) Pest
- Kant, I.* 1913. A tiszta ész kritikája. Budapest
- Kant, I.* 1922. Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?
- Kazinczy F.*, 1879. Pályám emlékezete. Budapest
- Kis Á.*, 1881. A magyar népiskolai tanítás története II. Budapest
- Kis J.*, 1890. Kis János szuperintendens emlékezései éleletéből. Budapest
- Kornis Gy.*, 1907. A magyar bölcseleti műnyelv fejlődése. Magyar Nyelv
- Kosáry D.*, 1983. Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest
- Kovács S.*, 1890. A soproni ev. lyceum magyar társaságának története. 1790–1890. Sopron
- Kókay Gy.*, 1970. Bessenyei, Rát és Révai útján: Görögék az irodalmi és tudományos élet megszervezéséért és az akadémiai program megvalósításáért. A magyar hírlap- és folyóirat-irodalom kezdetei 1780–1795. Budapest
- Környei J.*, 1860. A magyar nemzeti irodalomtörténet vázlata. Pest
- Mátrai L.*, 1977. A magyar felvilágosodás kutatásának néhány filozófiai problémája. A kultúra történetisége.
- Nagy I.*, 1857. Magyarország családai címereikkel. Pest
- Némedi L.*, 1962. A nemzeti művelődés ügye 1790-ben. Egri Ped. Főisk. Évkve.
- Németh L.*, 1795. Az európai nevezetesebb országoknak rövid leírása. Sopron
- Olafsson P.*, 1940. Gr. Széchényi Ferenc irodalompártolása. Pannonhalma
- Pach Zsigmond P.* (szerk.) 1975. A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada. 1825–1975. Budapest
- Pukánszky B.*, 1924. Kant első magyarországi követői és ellenfelek. Protestáns Szle.
- Simai Ö.*, 1918. Bárány Péter Magyar Pszichológiája. Magyar Nyelv
- Sipos I.-né.*, 1967. A magyar nyelvű pszichológiai irodalom kezdetei. Pszichol. Tanulmányok, X. Budapest
- Szendrey J.*, 1910. Miskolc város története és egyetemes helyirata. Miskolc
- Szentpéteri I.*, 1935. A bölcsészettudományi kar története. Budapest
- Szinnyei J.*, 1881. Nyelvújítási adatok III. Lélektani műszók. Magyar-Nyelvőr
- Szinnyei J.*, 1891. Magyar írók élete és munkái. I. Budapest
- Takáts S.*, 1891. Benyák Bernát és a magyar oktatásügy
- Váczy J.*, 1915. Kazinczy Ferenc élete és kora. I. Budapest
- Waldapfel J.*, 1935. Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. 1780–1830. Budapest
- Waldapfel J.*, 1957. A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Bp.

PÉTER BÁRÁNY EIN VERGESSENER TITERATOR AUS DEM ZEITALTER DER AUFKLÄRUNG. SEINE UNGARISCHE PSYCHOLOGIE UND AKADEMISCHE MITGLIEDSCHAFT

(Auszug)

Den 31. Januar 1789. ist in der Zeitung „Ungarischer Kurier“ eine Preisausschreibung erschienen. Die Aufgabe war ein philosophisches Werk ungarischer Sprache zu schreiben. Die Preisaufgabe wurde von einer neuen, in Wien redigierten Zeitung ungarischer Sprache, die Mitte des Sommers erschienen ist, „Militärische und andere merkwürdige Geschichten“ ausgeschrieben. Péter Bárány, der sein Philosophendiplom an der Universität von Pest erhalten hat, schreibt in Pest, im Heime des Piaristenlehrers Károly Kopp seine „Ungarische Psychologie“ und gewinnt damit den ersten Preis, 30 Dukaten und nach der Erscheinung 150 Freixemplare. Der Preis wurde von Doyen der Gardistenschriftsteller, Sándor Báróczy in einer Spätnachmittagstunde in Wien im Heime des Redakteurs Demeter Görög unter festlichen Äusserlichkeiten aber in einem engen Kreise von Intellektuellen übergeben.

Das Werk blieb lange im Mittelpunkt des Interesses. Ferenc Kazinczy und andere drangen auf die Erscheinung des Buches, aber anstatt dessen wurde die Arbeit von Ádám Horváth, der den zweiten Preis gewonnen hat, veröffentlicht.

Wir erfahren aus dem Brief vom 12-ten August, den Péter Bárány an den Grafen István Széchenyi geschrieben hat (der Fundort des Briefes ist das Handschriftenarchiv der Ungarischen Akademie der Wissenschaften), dass ihn Demeter Görög gebeten hat, „der gekrönten Psychologie jetzt während der Herrschaft des Kaisers Franz eine andere Form zu geben.“ Péter Bárány hat das nicht getan, weil er an ihren Inhalt im Sinne der Kantschen Philosophie immer festhielt. In diesem Brief bittet er auch darum, unter die Mitglieder der 1825 inartikulierten Akademie der Wissenschaften aufgenommen zu werden, weil ihn damals Miklós Révai im ersten Planum von 1790 unter den Schriftstellern als ordentliches Mitglied proponierte. Aber 1831, als die Akademie ihre tatsächliche Tätigkeit begann, war Péter Bárány schon tot. So ist er nie Mitglied geworden.

Das allgemeine Literaturbewusstsein hat seine Ungarische Psychologie für verloren gehalten. Im Jahre 1881 hat der jüngere József Szinnyai in den „Militärischen und anderen merkwürdigen Geschichten“ die Wörtersammlung gefunden, die zur Begutachtung den Lesern mitgeteilt wurde und er hat sie in der „Magyar Nyelvőr“ veröffentlicht. (10:7, Seite 308–309.) Diese Wörtersammlung lag der ungarischen philosophischen Kunstsprache zugrunde. Was den Inhalt des Werkes von Péter Bárány anbelangt, haben von János Erdélyi bis Ödön Simai alle Vermutungen angestellt, bis László Mátrai zusammen mit der ungarischen Kantianerbewegung die Ungarische Psychologie so beurteilt, dass sie „nicht zu den fortschrittlichen Traditionen der ungarischen Philosophie gehört.“ In den 1970-er Jahren versucht László Horkay die Frage zu überblicken, aber er kann keine Entscheidung fällen, weil er das Werk nicht kennt.

Man kann die Ungarische Psychologie von Péter Bárány im Handschriftenarchiv der Ungarischen Akademie der Wissenschaften finden. Wenn man die Handschrift von der Leiterin des Archivs Fülöpné Dóra Csanaki bekommt, kann man das Werk auch inhaltlich analysieren. Der Verfasser dieses Artikels erklärt, dass die Studenten der Pester Univer-

sitas die Ideen von Kant durch die Vermittlung von Károly Kopp kennengelernt haben, und von hier aus haben sie sich im Land verbreitet. Im Kreise der Intellektuellen wurden sie nicht durch die offizielle Unterrichtsordnung bekannt, sondern durch den freien Strom des geistigen Lebens. Péter Bárány hat unter dem Einfluss dieser geistigen Bewegung in Kantscher Auffassung seine Ungarische Psychologie geschrieben und dieser geistige Einfluss hat ihre spätere Erscheinung verhindert. Die zum Vorschein gekommene Handschrift von Péter Bárány wirft den Gedanken der Numwertung der ungarischen Kantianerbewegung auf.

Ágnes Gyárfás